

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 94–106

DOI 10.15421/26200209

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 323.281:94(477.44)

Господарники цукрової промисловості Поділля в умовах сталінської боротьби за «монобільшість» у радянському суспільстві

О. М. Бут

доктор історичних наук, професор

ORCID: 0000-0003-0562-0666

ResearcherID: AAJ-9753-2020

o.but@donnu.edu.ua

Донецький національний університет

імені Василя Стуса

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21021

К. І. Мелекесцев

кандидат історичних наук

ORCID: 0000-0003-4931-9576

ResearcherID: AAJ-9727-2020

kmelekescev@gmail.com

Донецький національний університет

імені Василя Стуса

вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, Україна, 21021

Анотація. *Мета статті:* показати, по-перше, сутність сталінського розуміння «антирадянських елементів» в умовах успіхів соціалізму, і по-друге, занедбане ставлення влади до господарських кадрів цукрової промисловості на прикладі Поділля. *Методи:* на основі поглибленого опрацювання архівно-слідчих справ колишнього НКВС у сучасному фонді Держархіву Вінницької області та в серії книжок «Реабілітовані історією» проаналізовано масові арешти господарників цукрової промисловості – однієї з провідних «солодких областей»: від керівництва облщукротресту до директорів і головних інженерів цукрових заводів. Історико-критичний метод сприяв відділенню офіційної пропаганди від суті фактів при аналізі першоджерел. Таким вдалося довести позитивну динаміку розвитку і реальні успіхи роботи цукрової промисловості, про що свідчать авторські таблиці. Історико-порівняльний

метод привів до актуалізації спільних рис радянського тоталітаризму з авторитарними режимами ХХІ ст. *Основні результати:* на основі рішень пленуму союзного ЦК і політбюро ЦК ВКП(б) по партійних органах України доводилися підстави для висновків стратегічного характеру. В умовах «оточення» ще ослабленими Великою депресією капіталістичними країнами, розгорнутої пропагандистської кампанії навколо прийняття Конституції переможного соціалізму в СРСР і офіційно проголошеної широкою демократії, за «єдності робітничого класу і колгоспного селянства», для ВКП(б) відкривався шлях реалізації в суспільстві тактики блоку комуністів і безпартійних. Це дало підстави Генсеку правлячої партії можливість переконати партійну еліту в тому, що відтепер шкідників поставляє не «середовище буржуазних спеціалістів», а вже сама партія, що господарські кадри були «засмічені шпигунами та шкідниками». *Висновки:* авторами висвітлено масштаби шкоди, завданої «великим терором» одній із важливих галузей промисловості України, що обмежувало забезпечення населення цукровою продукцією. Масові репресії були б неможливими без встановлення абсолютного контролю монобільшості правлячої партії над владою та суспільством, що становить урок для майбутніх поколінь. *Практичне значення:* матеріали статті суттєво додають до обґрунтування необхідності подальших досліджень радянського тоталітаризму та масових репресій, а також посилюють застереження державним керівникам від подібних «експесів» на шляху пошуку монобільшості. Наведені дані можуть бути використані у посібниках з історії України, Вінниччини, польської спільноти на Поділлі, в краєзнавчих матеріалах, ЗМІ, у творчій діяльності майстрів культури. *Оригінальність:* стаття базується на недавніх відкритих архівних фондах щодо долі потерпілих від терору. *Наукова новизна:* вперше введено до наукового обігу і узагальнено дані з матеріалів ДАВО щодо репресованих господарських кадрів провідного регіону цукрової промисловості країни; повернуто імена маловідомих господарників. *Тип статті:* тематичне дослідження.

Ключові слова: «Великий терор»; Історична пам'ять; НКВС; Репресії; Поляки.

Надійшла до редколегії 01.04.2020

Прорецензована 15.10.2020

Рекомендована до друку 01.11.2020

© Бут О. М., Мелекесцев К. І., 2020

Статтю підготовлено відповідно до завдань держбюджетної теми 0118U002396 «Актуальні питання історії України в контексті європейської цивілізації».

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology

Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 94–106

DOI 10.15421/26200209

<http://www.uha.dp.ua>

УДК 323.281:94(477.44)

Хозяйственники сахарной промышленности Подолья в условиях сталинской борьбы за «монобольшинство» в советском обществе

А. Н. Бут

доктор исторических наук, профессор

ORCID: 0000-0003-0562-0666

ResearcherID: AAJ-9753-2020

o.but@donnu.edu.ua

Донецкий национальный университет
имени Василия Стуса

ул. 600-летия, 21, г. Винница, Украина, 21021

К. И. Мелекесцев

кандидат исторических наук

ORCID: 0000-0003-4931-9576

ResearcherID: AAJ-9727-2020

kmelekescev@gmail.com

Донецкий национальный университет имени
Василия Стуса

ул. 600-летия, 21, г. Винница, Украина, 21021

Аннотация. Цель статьи: показать, во-первых, сущность сталинского понимания «антисоветских элементов» в условиях успехов социализма, и, во-вторых, небрежное отношение власти к хозяйственным кадрам сахарной промышленности на примере Подолья. Методы: на основе углубленной обработки архивно-следственных дел бывшего НКВД в современном фонде Госархива Винницкой области и в серии книг «Реабилитированные историей» проанализированы массовые аресты руководителей сахарной промышленности – одной из ведущих «сладких областей»: от руководства облсахартреста до директоров и главных инженеров сахарных заводов. Историко-критический метод способствовал отделению официальной пропаганды от сущности фактов при анализе первоисточников. Таким удалось доказать позитивную динамику развития и реальные успехи работы сахарной промышленности, о чем свидетельствует авторская таблица. Сравнительно-

исторический метод привел к актуализации общих черт советского тоталитаризма с авторитарными режимами XXI в. *Основные результаты:* на основе решений пленума союзного ЦК и политбюро ЦК ВКП(б) по партийным органам Украины приводились основания для выводов стратегического характера. В условиях «окружения» еще ослабленными Великой депрессией капиталистическими странами, развернутой пропагандистской кампании вокруг принятия «Конституции победившего социализма» в СССР и официально провозглашенной широкой демократии, при «единстве рабочего класса и колхозного крестьянства», для ВКП(б) открывался путь реализации тактики блока коммунистов и беспартийных относительно общества. Это дало основания для Генсека правящей партии убедить партийную элиту в том, что отныне вредителей составляет не «среда буржуазных специалистов», а уже сама партия, хозяйственные кадры были засорены «шпионами и вредителями». *Выводы:* авторами освещены масштабы ущерба, причиненного «большим террором» одной из важных отраслей промышленности Украины, что ограничивало обеспечение населения сахарной продукцией. Массовые репрессии были бы невозможны без установления абсолютного контроля одной партии над властью и обществом, что является уроком для будущих поколений. *Практическое значение:* материалы статьи существенно дополняют обоснование необходимости дальнейших исследований советского тоталитаризма и массовых репрессий, а также усиливают предостережение государственным деятелям от подобных «эксцессов» на пути достижения монобольшинства. Приведенные данные могут быть использованы в пособиях по истории Украины, Винницкой области, польской диаспоры Подолья, в краеведческих материалах, СМИ, в творческой деятельности мастеров культуры. *Оригинальность:* статья основана на недавно открытых архивных фондах о судьбе пострадавших от террора. *Научная новизна:* впервые введены в научный оборот и обобщены данные из материалов ГАВО о репрессированных хозяйственниках ведущего региона сахарной промышленности страны; возвращены имена малоизвестных хозяйственников. *Тип статьи:* тематическое исследование.

Ключевые слова: «Большой террор»; Историческая память; НКВД; Репрессии; Поляки.

Поступила в редколлегию 01.04.2020

Прорецензирована 15.10.2020

Рекомендована в печать 01.11.2020

© Бут А. Н., Мелекесцев К. И., 2020

Статья подготовлена в соответствии с задачами госбюджетной темы 0118U002396 «Актуальные вопросы истории Украины в контексте европейской цивилизации».

Universum Historiae et Archeologiae
The Universe of History and Archeology
Універсум історії та археології
Универсум истории и археологии

ISSN 2664–9950 (Print)

ISSN 2707–6385 (Online)

2020. Vol. 3(28). Issue 2, pp. 94–106

DOI 10.15421/26200209

<http://www.uha.dp.ua>

LCC DK508: 265.8.U4: 1056.2.P64

**Podiilia sugar industry owners under
 Stalinist struggle for «mono-majority»
 in the Soviet society**

O. M. But

Sc. D. (History), Professor
 ORCID: 0000-0003-0562-0666
 ResearcherID: AAJ-9753-2020
o.but@donnu.edu.ua

*Vasyl' Stus Donetsk National University
 21, 600-richchia street, Vinnytsia, Ukraine, 21021*

K. I. Mieliekiestsev

Ph. D. (History)
 ORCID: 0000-0003-4931-9576
 ResearcherID: AAJ-9727-2020
kmelekescev@gmail.com

*Vasyl' Stus Donetsk National University
 21, 600-richchia street, Vinnytsia, Ukraine, 21021*

Abstract. *The aim:* firstly, to show the essence of Stalin's understanding of «anti-Soviet elements» in the context of «socialist successes», and, secondly, to describe neglected attitude of the authorities to the sugar industry on the example of Podillia. *Methods:* The article is based on the analysis of archived investigation cases of the former NKVD found in the State Archives of Vinnytsia Region, and in «Rehabilitated by History» book series, detailing specific examples of mass arrests of sugar industry owners: from the leadership of the Oblast Sugar Trust to various directors and chief engineers of sugar mills and factories. The historical-critical method helped to separate official propaganda from the essence of facts in the analysis of primary sources. This allows to prove the positive dynamics of development and real successes of the sugar

industry, as evidenced by the author's tables. The historical-comparative method leads to actualization of common features of the Soviet totalitarianism with the authoritarian regimes of the current 21st century. *Main results:* based on the analysis of in-depth reading of documents of the VIII Extraordinary Congress of the Soviets of the USSR and the long taboo regarding the researching of documents of the February-March (1937) plenum of the Central Committee of the CPSU(b), it is evident that the Secretary General of the ruling party reached a strategic conclusion. Stalin succeeded in convincing the party-state elite that the new «enemies of the people» came neither from the capitalist camp, nor from the ranks of «bourgeois specialists», but rather from inside the party itself, declaring that the economic cadres were «clogged by spies and saboteurs». *Conclusions:* The authors highlight the extent of the damage caused by the Great Terror to one of the important industries of Ukraine, which limited the supply of sugar to the population. Mass repression would have been impossible without one party's absolute control over government and society, which is a lesson for future generations. *Practical meaning:* the article's results sufficiently provide an additional justification for further studies of mass repressions and the Soviet totalitarianism, and also constitute a warning to state leaders against such «excesses» in the search for «monomajority». The data may be used for textbooks on the history of Ukraine, Vinnytsia Region, Polish community in Podillia, in regional studies, mass media and in fiction. *Originality:* The article is based on recently opened archives concerning the fate of victims of terror. *Scientific novelty:* the data from DAVO's archives on the oppressed personnel of the sugar industry was first introduced into scientific circulation and summarized, the names of little-known owners of the industry are restored. *Type of article:* case study.

Keywords: The Great Terror; Historical memory; NKVD; Repression; Poles.

Received 01.04.2020

Reviewed 15.10.2020

Accepted 01.11.2020

Постановка проблеми. Доля керівного корпусу господарників в одній з важливих галузей промисловості заслуговує на увагу дослідників. У період підготовки до виборів до Верховної Ради СРСР у цукровій промисловості склалася система вирощування сировини та її переробки, виділялися фахівці та керівники, постійні робочі кадри.

Після прийняття Конституції переможного соціалізму та проголошення широкої демократії партійно-радянське керівництво вирішило проводити кампанію до виборів Верховної Ради СРСР під гаслами блоку комуністів і безпартійних. Задоволений перемогою на лютнево-березневному (1937 р.) пленумі ЦК ВКП(б) і у відповідь на ультимативні вимоги ряду перших секретарів обкомів партії про дозвіл їм на «зачистку антирадянських елементів», Й. Сталін був неспроможний не погодитись на ліквідацію незадоволених. Й. Сталін особисто написав проєкт «Про антипартійні елементи», який затвердило політбюро ЦК ВКП(б) як рішення 2 липня 1937 р. П51/94 (Бутовский полигон. Книга памяти жертв политических репрессий – 1937–1938 гг., 1997, с. 116–117).

Для реалізації успішного проведення кампанії до органів радянської влади Й. Сталін розробив стратегію політики використання «очищення» для установлення монобільшості правлячої партії в багатонаціональному суспільстві. Особливість цієї стратегії полягала в тому, що до антирадянських елементів відносили не тільки «офіційні» залишки експлуататорських класів, а й колишніх «уклонівців» у ВКП(б): так звані «праві» (бухарінці) та «ліві» (троцькісти).

Складовою політики боротьби за монобільшість, як боротьби держави проти свого народу, були ініційовані особисто Й. Сталіним і чітко організовані його сатрапом М. Єзовим операції НКВС проти «антирадянської діяльності». Із 15 операцій за національною ознакою першою і найбільш масштабною стала польська. На її виконання за наказом НКВС № 00485 від 11 серпня 1938 р. станом по Вінницькій області тільки на 10 січня 1938 р. було засуджено понад 3,8 тис., з них за першою категорією – 3,2 тис. осіб (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 1, 2006, с. 48). Заслужують на увагу дослідників маловідомі імена керівників цукрової промисловості Вінниччини, які потрапили під жорна сталінських репресій 1937–1938 рр. Про маховик репресій свідчать дані підсумкової довідки для Президії ЦК ВКП(б) про порушення законності за 1937–1938 рр., де зазначено: розстріляно майже 682000 серед понад 1372000 заарештованих осіб (Кульчицький С., 2007. Подарунок Сталіна радянському електорату (До 70-річчя «ве-

ликого терору»). З архівів. ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, № 1(28), с. 66).

У межах «Польської операції» НКВС були репресовані чесні працівники керівного складу цукрозаводів Поділля, поляки-громадяни СРСР. Їхні імена потребують відновлення в історичній пам'яті, що, на жаль, стає все надалі актуальним, враховуючи обмеження доступу дослідників до матеріалів стосовно репресій. Це в першу чергу стосується головних союзних архівів, які не дозволяють досліджувати нинішній уряд Російської Федерації. Тож для науки вкрай на часі шукати відповіді у нині розсекречених архівних матеріалах колишньої УРСР та інших республік, враховуючи обмежений доступ у Росії.

У наших умовах також залишаються проблеми: активність українських дослідників щодо питань репресій періодично проявляється у роки «пам'ятних дат», через що сталінські репресії розглядаються як окремі факти безглузлого насильства, які траплялися ніби в один момент. У той же час між попереднім встановленням монобільшості однієї політичної сили у владі та масштабними репресіями проти суспільства, як нам здається, має існувати зв'язок. Сьогодні спроби досягнення подібної однопартійної «монобільшості» в пострадянських країнах осучаснюють і актуалізують проблему дослідження.

Історіографія. Політичні репресії були породжені радянською державою, де «розвинута колосальна бюрократія оплела немов павутиною всю країну і все собі підпорядкувала», як бачив уже в 1937 р. філософ М. Бердяєв. Вона, за його висловом, стала «такою самою, як будь-яка деспотична держава, вона діє такими самим засобами: брехнею та насильством. Це перш за все держава військово-політична» (Berdiajew, N., 1937. Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus). Загальну оцінку сталінського тоталітарного режиму дали політолог р. Такер («Сталин. Путь к власти»), історик р. Конквест («The Great Terror: A Reassessment»), економіст Ф. фон Гаск («Шлях до кріпачтва»), літератор Дж. Орвелл («1984» и эссе разных лет).

Українські автори у своїх роботах великою мірою керувалися настановами академіка П. Тронька. Він був організатором науково-дослідної роботи на виконання постанови КМУ «Про заходи щодо реалізації Закону Української РСР «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»». На його заклик, що ця справа є «нашим священним обов'язком», відгукнулися численні науковці та краєзнавці (Тронько, П., 1995. Наш священний обов'язок. З архівів. ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ, № 1/2, с. 4).

Встановлення сталінським режимом політики терору розкривалися українськими дослідниками з часів здобуття незалежності України. Ще до розпаду СРСР, у 1990 р. Ю. Шаповал опублікував працю «У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні». У 1991 р. В. Даниленко, Г. Касьянов та С. Кульчицький опублікували дослідження «Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки». Серед фахівців, які деталізували питання репресій у монографіях, С. Білоконь з працею «Масовий терор як засіб державного управління в СРСР 1917–1941»; І. Білас з 2-х т. твором «Репресивно-каральна система в Україні (1917–1953): суспільно-політичний та історико-правовий аналіз». Тема репресій знайшла своє відображення в монографіях таких істориків: О. Бут, П. Добров, В. Іваненко, З. Лихолобова, В. Нікольський.

Серед новітніх наукових розвідок репресивної політики на селі постали дослідження М. Шитюка, С. Корновенко, Г. Капустян, Н. Романець. Однак навіть у найновіших роботах майже не знайшли відображення проблеми цукрової промисловості України, як однієї з важливих царин економіки за часів сталінізму. Питання конкретно долі керівного складу в цукровій галузі, її місце і доля в модернізації промисловості другої половини 1930-х рр. змогли привернути увагу таких українських науковців як А. Давидюк, В. Петренко, А. Безуглий та Н. Гушинець. Узагальнюючому погляду на долю поляків-цукрозаводчиків Вінниччини присвячено дослідження О. Бута «Роль поляків у розвитку цукрової промисловості Поділля та їх доля в умовах наказу НКВС Союзу РСР».

Проблемам репресії в добу «великого терору» присвятили увагу іноземні дослідники. Нариси про діяльність більшовицької влади містяться в публікації «Польща – нарис історії», Інституту національної пам'яті у Варшаві. Оригінальні підходи проявили автори збірок ІНП Польщі за участю американських, українських та російських вчених щодо «польської операції НКВС 1937–1938 рр.». Масові репресії в СРСР стали темою досліджень білорусько-польського історика, дисидента М. Іванова, який вже у 1991 р. у Варшаві опублікував дані про переслідування поляків в Радянській Україні у творі «Pierwszy naród ukarany. Polacy w Związku Radzieckim 1921–1939»; а пізніше у працях 2014 р. «Zapomniane ludobójstwo. Polacy w państwie Stalina. «Operacja polska» 1937–1938» та 2017 р. «Zginęli bo byli Polakami» розкрив проведення операції в решті СРСР. Загальний погляд на політичні чистки та терор в сталінській Україні проти представників різних етносів пропонує дослідник р. Куснеж у праці 2016 р. «Czystki i terror na Ukrainie (1934–1938)».

Серед російських знаних фахівців сталінської доби виділяються соціолог та дослідник революційного руху, партійної боротьби ВКП(б) та Комінтерну (у 7 т.) В. Роговін, історик, автор шеститомника з історії СРСР Ю. Жуков. Питання «великого терору» в історії та історіографії у своїх працях розкрили російські автори В. Гордон, А. Клопов, О. Хлевнюк та ін. Проте конкретно долі цукрозаводчиків вони майже не торкалися.

Метою дослідження є поглиблений погляд на сутність сталінського розуміння «антирадянських елементів» в умовах успіхів соціалізму, занедбане ставлення влади до господарських кадрів цукрової промисловості на прикладі Поділля.

Завдання дослідження – показати маловідомі імена керівників провідної галузі господарства Вінниччини за умов «великого терору», актуалізувати їх для сучасників.

Задля досягнення мети та виконання завдань автори виходили з принципів сучасної **методології** наукових досліджень. **Історико-критичний метод** застосований до першоджерел, щоб «відвіяти зерна від половини», виокремити історичні факти від домішки сталінської пропаганди. По-перше, на основі архівних джерел вдалося визначити реальні здобутки цукрової промисловості, результати діяльності її керівництва. По-друге, розкрити безперечні факти з біографій репресованих. По-третє, відшукати інформацію щодо причин репресій, показавши, що знищення людей базувалося на політичних та етнічних мотивах, а не було викликано саботажем чи некомпетентністю господарників. **Історико-порівняльний метод** використаний для порівняння спільних та відмінних рис у розвитку предмета дослідження: прагнення влади у країнах Східної Європи до встановлення «монобільшості», повного панування над політикумом і суспільством однієї політичної сили у ХХ ст. та сьогодні.

Виклад основного матеріалу та результати. У скарбницю Радянської України серед старих 174 колишніх цукрових заводів потрапили десятки підприємств Поділля й області. Згідно з Декретом Раднаркому Росії «Про націоналізацію цукрової промисловості» (липень 1918 р.) та Декретом РНК «Про цукрову промисловість» (січень 1920 р.) були закладні принципи та заходи задля збереження «колишніх поміщицьких посівів цукрового буряка від вінницького куркульства, різних контрреволюційних банд» (Бескоровайний, П., 1957, с. 4). Цукротрест у Москві об'єднував і заводи України. На виконання й розвиток зазначених декретів РНК Росії постановою Раднаркому УСРР за підписом Х. Раковського визначалися заходи: 1) захист від позасудових арештів і конфіскації майна та реквізиції квартир трудівників без відома Голоцукру

і його місцевих органів; 2) забезпечення всіх безпосередньо зайнятих на виробництві продуктами та промисловими товарами; 3) гарантування звільнення від трудових закликів (ДАВО. Ф. Р-628. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 2). Це сприяло закріпленню робітників і керівного складу галузі, її виходу із занепаду на початку 1920-х рр. до потужних перемін.

Планом першої п'ятирічки в республіці передбачалося побудувати 11 нових заводів. Однак із часом виявилось, що сільське господарство не може

забезпечити сировиною такі потужності, тож відбулося скорочення до трьох новобудов (Бойко, О., 2016, с. 372).

У результаті вжитих заходів площі під цукровий буряк у Вінницькій області з 1934 р. почали скорочуватися. Проте урожайність, за рахунок кращої підготовки ґрунту, посівів по гарних попередниках і своєчасного догляду збільшувалася. Найголовніше – зростало виробництво цукру. Про динаміку перетворень свідчить табл. 1.

Таблиця 1

Виробн. сезон	Заводи		Виробл. цукру (в центнерах)
	всього	діючі	
1921–1922 рр.	43	25	118 083
1924–1925 рр.	43	27	722 690
1928–1929 рр.	43	40	2 802 879
1932 р.	–	40	2 072 718
1934 р.	–	40	3 226 526
1937 р.	–	40	>5 500 000

(Бут, О., 2020. Роль поляків у розвитку цукрової промисловості Поділля та їх доля в умовах наказу НКВС Союзу РСР. С. 19.)

Основною і головною виробничою дільницею цукрової промисловості були заводи, трудові колективи яких переробляли буряк від радгоспів і колгоспів. Їх взаємодія допомогла пережити страшні людські втрати, викликані Голодомором,

і підійти до завершення плану другої п'ятирічки. Про характерні зміни в системі Вінницького обласного цукротресту свідчать результати проведених заводів у 1937 р. (див. табл. 2).

Таблиця 2

Завод	Прийнято буряка (ц.)	Кількість продукції білого цукру (ц.)
Бабинський	937 375	114 709
Бершадський	861 459	112 928
Гайсинський	1 418 198	131 368

Складено авторами за: (ДАВО. Ф. Р-4406. Оп. 6. Спр. 1. Арк. 1, 49; ДАВО. Ф. Р-4406. Оп. 6. Спр. 2. Арк. 14).

Але напружені плани другої п'ятирічки, як завершальної фази реконструкції народного господарства Союзу РСР, часто переглядалися. Попри прикриті оманю дострокове завершення першої п'ятирічки, невизнане велике потрясіння Голодомору 1932–1933 рр., раптова «палочка-виручалочка» – стахановський рух – давала надію партійно-державному керівництву на «великий перелом» для завершення другої п'ятирічки. За умов ослабленої «великою депресією» капіталістичної системи, помпезно проведеної кампанії з прийняттям Конституції переможного соціалізму в СРСР відкривався шлях ВКП(б) для реалізації в суспільстві тактики «блоку комуністів і безпартійних». Сума зазначених чинників, на наше переконання, виходячи з аналізу поглибленого прочитання матеріалів лютнево-березневого (1937 р.) пленуму ЦК ВКП(б), дала Генсеку підстави зробити важливий стратегічний висновок. Й. Сталіну вдалося

перекопати партійно-державну еліту в тому, що тепер шкідників «поставляє не буржуазний табір, не середовище буржуазних спеціалістів, а уже сама партія, господарські кадри були засмічені шпигунами та шкідниками». Свідченням тому для української історії стали подальші постанови політбюро ЦК ВКП(б) «Про незадовільне партійне керівництво київського обкому КП(б)У і про недоліки в роботі ЦК КП(б)У» від 16 січня 1937 р., а також «Питання вугільного Донбасу в зв'язку з рішенням РНК СРСР та ЦК ВКП(б)» від 13 травня 1937 р. (ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 438. Арк. 1; ЦДАГО. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 439. Арк. 93).

У всіх «гріхах» велике політбюро звинувачувало «мале», а «малому» всі біди бачилися в діях на місцях. Це і велика плінність кадрів, господарських, інженерно-технічних працівників, огульне звинувачення фахівців без розгляду справ чи

підстав, з передачею до суду (Бут, О., Добров, П., 2002, с. 181–182).

Організатором боротьби правлячої партії за монобільшість фактично виступив Й. Сталін. Він одноосібно підготував проєкт постанови «Про антирадянські елементи». Вона оформлена протоколом № 51 як таємне рішення політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 р. і розіслана у формі телеграмитов. Єжову, ЦК нацкомпартій, обкомів, крайкомів (Об антисоветских элементах. Решение Политбюро ЦК ВКП(б) 3 июля 1937 г., с. 217). Партійні органи повинні були визначити «трійки» для розгляду справ репресованих у позасудовому порядку. Органам НКВС надавалися надзвичайні повноваження, свобода дій у проведенні масових репресій. Центр висунув завдання прискорити розгляд справ і винесення вироків. Нагадаємо, що станом на 1937 р. ВКП(б) вже давно ліквідувала на території СРСР інакомислячі політичні сили й навіть інші соціалістичні партії (боротьбистів, укапів, «Бунд» тощо), проте навіть це не зупинило сталінської боротьби за «монобільшість». Навіть натяки на колишню приналежність до «опозиції» не мали місця в тоталітарній диктатурі. Виключені з партії «уклоністи» потрапили під повторні переслідування.

Вивчення архівно-слідчих справ обвинувачених виявляє нові методи та технології ведення слідчого процесу. Конкретна рознарядка Центру, визначена наказом НКВС СРСР № 00447 від 30 липня 1937 р., підштовхувала для скорішого забезпечення монобільшості партії як ядра суспільства, включати в плани арештів, окрім залишків експлуататорських класів, ще й колишніх «правих» і троцькістів (Наказ НКВС СРСР № 00447, 30 липня, 1937 р., 1997., с. 112–114). Так починалися події, які призвели до «великого терору».

Комуністичне керівництво, готуючись до виборів органів влади, хотіло позбавитися всіх неблагонадійних. Із взятих на облік НКВС за спеціальним рішенням політбюро правлячої партії «за політичним забарвленням» серед репресованих у 1937–1938 рр. перше місце займали заарештовані за т.зв. національними лініями. Вони становили майже 93,8 тис. осіб. Серед усіх із 15 на першому місці за кількістю притягнутих була «польська лінія». Йдеться про Наказ НКВС Союзу РСР «Про арешт та ліквідацію місцевих організацій «польської розвідки» та «ПОВ» № 00485» від 11 серпня 1937 р. (Наказ НКВС СРСР № 00485, 11 серпня 1937 р., 2010, с. 225–226). На відміну від першої за національною ознакою «німецької операції», яка проводилася за скороченим сценарієм, «польська» була розписана як посібник для енкаведистів. Тому й не дивно, що майже кожен дру-

гий із притягнутих понад 54 тис. осіб був поляком (Нікольський, В., 2012, с. 38).

Початок «великого терору» у Вінницькій області вирішувала «трійка» у складі першого секретаря обкому партії В. Чернявського, начальника обласного УНКВС М. Тимофєєва, облпрокурора А. Ярошевського. За оперативним наказом НКВС по області підпадало 1 тис. чол. до I категорії – розстрільна, всього 4 тис. осіб (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 1., 2006, с. 222).

Серед перших під жорна сталінських репресій на Вінниччині попав Альфред Людкович Франке, 1880 р. н., німець, уродженець селища Руда-По'янцька уїзду Лодзь (Польща). Як свідчить архівно-слідча справа Вінницького УНКВС, син цукрозаводчика, з доброю фаховою освітою та великим досвідом роботи, був заарештований 11 липня 1937 р. Він займав посаду заступника головного інженера, завідувача відділом капітального будівництва Вінницького облцукротресту. У стилі «дійства» доблесних зброєносців правлячої партії, як розуміють сучасні дослідники, вже в другому протоколі доповіді було зафіксовано бажання підслідного А. Л. Франке «разоружиться перед совестью» і надати слідству бажані «свідчення» (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.). Арк. 13).

Для слідства це була найбільш колоритна фігура – польський німець із родини експлуататорів, підходить по «німецькій», але краще, за задумом слідчих, по «польській лінії». Не дивно, що при арешті звинувачення було у шпигунсько-диверсійній діяльності на користь польської розвідки, а пізніше оформили на користь «німецької та польської розвідок через спецзавдання в консульстві Польщі в Києві». На вимогу слідства він погодився розповісти про міфічну шпигунсько-диверсійну організацію в системі обласного цукротресту для ведення «шкідництва» за завданням шпигуна, інженера «Головспирту» в Москві, Я. Б. Слободського. У Вінниці вже отримував доручення інженер Б. С. Ельтерін. З ним тепер і поручено створити у тресті «контрреволюційну організацію» (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.). Арк. 15–16).

Слідчі за «визнанням» А. Л. Франке внесли до шкідників головних інженерів Бабинського, Гніванського, Ялтушківського заводів (М. Ф. Карпінський, В. Й. Курковський, А. Й. Странський). До списку були дописані відповідальні працівники цукротресту: головний механік Б. С. Ельперін, заступник проєктного бюро Г. М. Станкевич, інженери будівельного відділу В. А. Вишинський, В. Б. Ельське, В. І. Родіонов (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7692).

(Комаров В. О.). Арк. 35). Через тиждень за «свідченням» А. Л. Франке було заарештовано головного інженера Ситківецького цукрового заводу К. М. Наперальського, 1881 р. н. Народився в родині директора цукрозаводу у Варшавському воеводстві: поляк, освіта вища (Львівська політехніка, Інститут цукроваріння у Варемле, Бельгія). Він пройшов шлях інженера цукроваріння від хіміка-аналітика, виконавчого директора, головного інженера до директора батьківського заводу (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.), Арк. 43).

За списком цієї міфічної контрреволюційної шкідницької організації заарештованим приписували давні зв'язки та антирадянські дії, спираючись на виписки із допитів А. Л. Франке (див. справи 5.5; 5.8). Пізніше, за наполяганням слідства, треба було вказати на створення окремої шпигунсько-диверсійної групи на Гниваньському цукрозаводі під керівництвом В. Й. Курковського для «виконання завдань польського та німецького консульств у Києві» (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 17543 (Курковский В. І.), Арк. 69).

Якщо аналізувати тільки названі прізвища керівників різних підрозділів у системі обласного тресту, то вони зарекомендували себе знаними фахівцями, умілими організаторами виробництва. Сам А. Л. Франке мав 28-річний досвід роботи в цукровій галузі по завершенні навчання. 13 років займав посаду віце-директора Степанівського цукрозаводу. В архівно-слідчій справі не наведено хоч будь-якої конкретної шпигунсько-диверсійної прояви. У заключному звинуваченні за статтею Карного кодексу УСРР 54–1а, 7, 9, 11, установленно, що в системі Вінницького обласного цукротресту «викрито і ліквідовано антирадянську організацію». Це, по-перше, і, по-друге, й головне – діяльність «організації» направляла «польська розвідка» на зруйнування цукрової промисловості СРСР, підготовку польських контрреволюційних елементів на боротьбу проти Радянської влади вести шпіонаж на користь Польщі (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.), Арк. 191).

Серед оговорених А. Л. Франке був Г. М. Станкевич, 1870 р. н., с. Санники Варшавської губернії, освіта вища, працював у радянських умовах з 1920 р. інженером у різних управліннях цукрозаводів Чернігівщини, Харківщини. Зустріч із завідувачем техвідділом Уманського відділення цукротресту А. Л. Франке, а вони були знайомі ще з 1910 р., привела його до Вінницької області. Там він безпосередньо підпорядковувався заступнику головного інженера Вінницького цукротресту. 28 серпня 1937 р. його було заарештовано, але протокол допиту оформлено тільки через 3 місяці. Швидше за все, йдеться про невизнання обвинувачення.

На трьох аркушах протоколу 25 листопада уже оповідається про широкомасштабну контрреволюційну шпигунську роботу ще з 1920 р. за агітацією знайомого ксьондза костюлу (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 21943 (Станкевич Г. М.), Арк. 11). Жодних свідків, документальних підтверджень слідство не знайшло. Військова прокуратура Прикарпатського воєнного округу схвалила звинувачувальний акт проти Г. М. Станкевича «за контрреволюційну шпигунську діяльність на користь польської розвідки» за УПК УРСР ст. 54–6, 7, 11. Постановою НКВС та Прокурора СРСР від 9 грудня 1937 р. його засуджено до розстрілу, виконано 19 січня 1938 р., реабілітовано 25 серпня 1989 р. (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 4., 2012, с. 714).

У відповідь на запит слідчого відділу УКДБ при Раді Міністрів УРСР по Вінницькій області на ім'я директора ЦДА МВС Союзу РСР на 7 січня 1958 р. стосовно перевірки архівних матеріалів про співробітництво А. Л. Франке з польською розвідкою свідчень не знайдено (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.), Арк. 342).

Постановою особливої наради НКВС СРСР від 1 грудня 1937 р. винесла вирок А. Л. Франке – розстріл (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.), Арк. 343). Не отримала відповіді від місцевих органів влади, керівників УРСР і вищого керівництва Союзу про долю свого чоловіка в довоєнні роки Ганна Яківна Франке, тож за умов «хрущовської відлиги» вона відновила свої запити. Більше року продовжувалася в порядку нагляду робота судової колегії Верховного суду СРСР: допит свідків, з'ясування з Центральному архіві НКВС стосовно співробітництва з польською розвідкою. В архівно-слідчій справі зберігається ухвала іменем СРСР за підписом Голови Верховного суду в присутності Прокурора республіки від 30 липня 1958 р.: постанову про вирок особливої наради НКВС 1 грудня 1937 р. скасувати, а справу А. Л. Франке закрити за недоведеним в його діях складом злочину (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7689 (Франке А. Л.), Арк. 347–351).

У виконанні сталінського рішення органи НКВС покладали надію на партійну зачистку від «правих уклоністів». Під жорна репресій перший секретар ЦК КП(б)У С. Косіор посприяв відправити першого секретаря Вінницького обкому партії В. Чернявського. Після нищівної критики за оточення ворогів на пленумі ЦК КП(б)У С. Косіор через тиждень повторив звинувачення на пленумі обкому, до того ж заявив про арешт 16 членів обкому. 1 вересня 1937 р. було заарештовано самого В. Чернявського. Його звинуватили у створенні разом із секретарем ЦК КП(б)У

М. Хатаєвичем міфічної «організації правих, продовжувачів справи М. Бухаріна», буцімто вони ставили за мету ліквідувати колгоспний лад, займалися шкідництвом в сільському господарстві, хотіли за допомогою насильства повалити Радянську владу на чолі з Й. Сталіним. За ст. 54–7, 8, 1, рішенням Верховного суду СРСР від 21 грудня 1937 р. В. Чернявському було винесено вирок – розстріляти. Реабілітовано 10 вересня 1955 р. (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 5., 2015, с. 428).

До «групи правих» у сільському господарстві області в боротьбі за монобільшість потрапив Я. Г. Корсунський. Член більшовицької партії з 1918 р., весною 1937 р. після виключення з рядів партії був заарештований слідчими НКВС. Директора Вінницького цукротресту звинуватили в «засміченості класово-ворожими елементами», на ряді цукрових заводів спецоргани «виявили» і заарештували як шкідників колишніх церковнослужителів. Ішлося про групи по 20–35 душ на Гайсинському, Вишневчикському та Бердичівському заводах (ДАВО. Ф. Р-4406. Оп. 6 Спр. 2. Арк. 39–40). Після місячної «обробки» слідчими, відмовляючись від керівництва міфічними «шкідницькими групами», Яков Григорович зізнався: «Запирательство меня не спасёт – решил говорить правду» (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7692. (Комаров В. О.). Арк. 40). Як задумало слідство: «Підтримка шкідницьких троцькістських груп в Харківському цукротресті. З початку 1930-х рр. йому приписали виконання установок «правих керівників Союзного Цукротресту та свекловичного управління Наркомзему Союзу СРСР» під час їх наїздів до Вінницької області. Слідчим треба було згоди директора на проведення з 1936 р. шкідницької роботи, створення «антирадянської організації правих» (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7692. (Комаров В. О.). Арк. 42–45).

До вигаданої організації приписали директорів Томашпольського цукрозаводу О. Зайцева та Ободівського заводу В. Комарова. Наскільки все робилося у слідчих бездоказово, поспіхом, що вони вирішили підсилити свої задумки: організували 11 грудня 1937 р. очну ставку Я. Корсунського з В. Комаровим. Слідчі не врахували, що останнього обком партії виключив за троцькізм – саме тому він не погоджувався із слідством щодо вербовки Я. Корсунського до «групи правих». Проведена спроба з'ясувати правдивість показань стосовно оговорених директорів доводить роботу слідчих за правилом – «папір все стерпить». Тільки одного із зазначеного слідчими списку (і то, як з'ясувалося, не директора Ялтушковського заводу, а завідувача приймальним пунктом) у дійсності арештува-

ли. Зазначеного директора Махаринецького заводу, як свідчить алфавітка жертв сталінських репресій у Вінницькій області, взагалі не існує (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 4., 2012, с. 653; див. Кн. 5., 2015).

В. О. Комарова, директора Ободівського цукрозаводу, члена більшовицької партії з 1917 р., було виключено з партійних лав за зв'язок і пособництво з троцькістами, за «засміченість апарату шкідниками», за розтрата при ремонті виробничих об'єктів (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7692. (Комаров В. О.). Арк. 5, 20–24). Саме це стало підставою для слідчих УНКВС, які швидко «додали» господарські огріхи у фальшуванні результатів стаханівського руху, в реалізації позапланово виробленого цукру. Розкрутка міфічної «шкідницької антирадянської організації Корсунського в цукротресті» доводилася на користь іноземної розвідки. 25 квітня 1938 р., згідно з рішенням «трійки» по Вінницькій області, оформили справу як про «бойовий загін антирадянської української націоналістичної воєнноповстанської організації в області». Ставилося на меті повалення Радянської влади в Україні, відторгнення її від Радянського Союзу. Серед 7 членів заарештованої групи у списку під номером 1 був В. О. Комаров, як колишній офіцер. Вирок про розстріл виконано 10 червня 1938 р. (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7692. (Комаров В. О.). Арк. 256–258).

Під арешт органів НКВС у межах боротьби влади за монобільшість у радянському суспільстві правлячої партії потрапив Бернад Григорович Мушиманський. Його воєнна прокуратура 17-го стрілецького корпусу Особливого воєнного округу взяла під стражу. До опису документів залучено делегацькі посвідчення Могильов-Подільської партконференції, делегацький білет всеукраїнського з'їзду рад, мандати Таврівського райз'їзду та двох губернських з'їздів Поділля. З анкети арештованого дізнаємося про колишнього директора Віндичанського цукрового заводу Могильов-Подільського району: 1891 р. н., поляк, із селян-бідняків, громадянин СРСР, перебував у рядах КП(б)У з 1919 р. по 1937 р. (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7346 (Мушиманський Б. Г.). Арк. 2, 5, 14). Звинувачення базувалося на рішенні про виключення в 1937 р. із членів партії на базі додаткової інформації в обласне УНКВС про підпільну роботу більшовиків Кам'янець-Подільського в 1919 р. Член підпільного ревкому Б. Г. Мушиманський в період польської окупації буцімто «співробітничав» з польською дифензивою (розвідкою) і видав членів більшовицького підпілля. Так відбулися арешти ревкому, з їхнім відправленням до концтаборів у Польщу. На допитах 12 протоколів розслідування тільки за лютий – квітень 1937 р. підслідний не

погоджувався із звинуваченням. Він доводив, що знав автора листа В. Сигиневича з 1918 р. як робітника залізничного вузла. Не будучи членом підпільного ревкому, він не міг знати планів роботи. Воєнна прокуратура 17-го стрілецького корпусу бездоказово пов'язувала зв'язок Б. Мушиманського як замісника секретаря підпільного ревкому з польською розвідкою (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7346 (Мушиманський, Б. Г.). Арк. 197).

Незважаючи на змушене допитами визнання підслідним своєї «провини» як помилки (користування певними послугами білого офіцера Звягінцева), воєнна прокуратура кваліфікувала: «Мушиманський в період громадянської війни активно вів боротьбу проти робітничого класу і революційного руху, знаходячись на секретній роботі більшовицького ревкому». Такі дії «сприяли відновленню білопольської буржуазії» і кваліфікувалися як злочинні відповідно до ст. 54-13 КПК УСРР (зрада). Постановою НКВС Союзу РСР і прокурора СРСР були визнані звинувачення Б. Г. Мушиманського у державній зраді, з винесення вироку 10 жовтня 1937 р. – розстріл. Лише за зверненням доньки, Ц. Б. Петрової, до Верховного суду України Спецколегія підготувала комплекс документів. Серед них: свідчення комуністів, з якими працював у 1919–1920 рр. Б. Г. Мушиманський, спогади персонального пенсіонера П. Г. Белецького, Г. А. Голованевського-Барського на сторінках газети «Прапор Жовтня», П. Г. Губіна як свідка у Верховному суді УРСР (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7346 (Мушиманський Б. Г.), арк. 206–208; Прапор Жовтня. Орган Кам'янець-Подільського МК КПУ і міськради Хмельницької області, 1957, 16, 23 вересня).

Привертають увагу архівні докази. На запит прокуратури Хмельницької області в Інституті історії партії ЦК КПУ повідомили, що в період нахождення «білополяків» у Кам'янці-Подільському матеріалів з приводу провалу ревкому не знайдено. Держархів Хмельницької області повідомив, що в матеріалах фонду Партизанської комісії при Кам'янець-Подільському окружному воєнкоматі Звягінцев значиться як «зрадник», одночасно й член «польської охоронки», але членом Кам'янець-Подільського підпільного ревкому Б. Г. Мушиманський таким не значиться (ДАВО. Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7346 (Мушиманський Б. Г.). Арк. 206, 240). Виходячи із зазначеного, судова колегія Верховного суду УРСР за участю Генерального прокурора згідно зі ст. 362 УПК України 15 березня 1958 р. вирішила: особливу постанову НКВС та Генерального прокурора від 10 жовтня 1937 р. відмінити, справу за недоказовістю звинувачення Б. Г. Мушиманського у зраді припинити (ДАВО.

Ф. Р-6023. Оп. 4. Спр. 7346 (Мушиманський Б. Г.). Арк. 274–275).

У серії активних форм реалізації боротьби за монобільшість у суспільстві і правлячій партії напередодні святкування 20-річчя Жовтня і 20-ї річниці утворення ВЧК, за сталінською вказівкою було дозволено провести на місцях відкриті судові процеси над «ворогами народу». Їх мета – продемонструвати гласність діяльності правоохоронних органів, відкритість перед трудящими, довести їх суворість у боротьбі за владу. В дійсності це були «фейкові» відкриті судові засідання обласних колегій суддів за участю облпрокурора як головного звинувачувача «ворогів народу». У Вінницькій області відбулося три таких судилища (Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область: Кн. 1., 2006, с. 299).

Обговорення. Організована владою т. зв. боротьба проти антирадянських елементів після прийняття проголошеної «найдемократичнішої» Конституції фактично перетворилася на масові політичні репресії, завдяки реалізації ініційованої Й. Сталіним і підтриманої політбюро правлячої партії з опорою на НКВС стратегії. Зачистка, власне, партії від залишків колишніх більшовиків за їхню підтримку троцькістів (т. зв. лівих) і прибічників М. Бухаріна (т. зв. правих) вилилася в широкомасштабну боротьбу за монолітність у самій партії і в радянському суспільстві. Досягнення монобільшості за рахунок викриття «фейкових», міфічних антирадянських шпигунсько-диверсійних організацій призвело до знищення фахових керівників провідних індустріальних галузей. Це показують приклади з історії цукрової промисловості Вінницької області, яка працювала на покращення життя народу.

Висновки. Аналіз на базі глибокого прочитання архівних (ще мало досліджених) і опублікованих (нешодавно відкритих для дослідження) матеріалів та новітньої літератури дає підстави для серйозних висновків і побажань.

По-перше, постає вирок сталінському тоталітарному режимові: власноруч написана Й. Сталіним і прийнята Політбюро постанова від 2 липня 1937 р. почала «всеохоплююче переслідування» і протрувала шлях до епохи «великого терору». У сталінській уяві, репресії мали «позбавити» правлячу партію від опонентів, а суспільство – від «ворогів народу». Факти «польської операції НКВС» вказують на те, що нелюдська диктатура була готова до проведення етнічних чисток у гонитві навіть за «ілюзією» можливої незгоди зі всевладдям режиму. Масові репресії не зупиняла й об'єктивна корисність керівників народного господарства, які свого часу привели до відродження та розвит-

ку цукрової галузі. Вигадування представниками НКВС фальшивих зв'язків репресованих з «іноземною розвідкою» показує, що сталінський режим не можна захищати як «прагматичну диктатуру», а його вождь та представники апарату опутали цілі країни параноєю, у якій жили й самі.

По-друге, уроки 1930-х рр. подають тривожний сигнал для жителів сучасних країн, які постали після розвалу радянської імперії. «Великий терор» у СРСР був би неможливий без попереднього встановлення домінації однієї партії над політичним простором колишньої Російської імперії, без ліквідації будь-якої можливості для справжньої, легальної політичної опозиції. Проте цього виявилось замало для Й. Сталіна – і нових «ворогів народу» почали шукати вже в усіх верствах суспільства. Наведені приклади злочинів сталінського режиму доводять, що абсолютна влада розбещує абсолютно. У Російській Федерації фактично авторитарний режим послідовників сталінізму офіційно заклав можливість для дослідження у союзних архівах злочинів сталінської доби в Україні. Легітимізація сталінсько-радянського всевладдя актуальна й для інших колишніх республік СРСР. Спроби досягти «монобільшості» у парламенті та на місцях за рахунок переслідування політичних опонентів об'єктивно ведуть до встановлення авторитаризму. Правда історії показує нам, що монобільшість не означає автоматичної високої результативності економіки, не сприяє поширенню демократичних принципів у суспільстві.

Бібліографічні посилання

Безуглий, А., Гушинець, Н., 2002. Репресії серед працівників цукрової промисловості Вінниччини у 30-ті рр. XX ст. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Вип. 4. Серія: історія. 36. наук. праць за ред. проф. П. С. Григорчука. Вінниця: ВДПУ, с. 122–124.

Бескоровайний, П., 1957. *Розвиток цукрової промисловості на Вінниччині (1917–1957 рр.)*. Короткий нарис. Вінниця: ТОВ. «Знання».

Бойко, О., 2016. *Історія України: підручник*. 6-те вид., стереотипне. Київ: ВЦ Академія.

Бут, О., Добров, П., 2002. «Економічна контрреволюція» в Україні в 20–30-ті роки XX століття: від нових джерел до нового осмислення. Вид. друге, випр. і доп. Донецьк: УкрНТЕК.

Бут, О., 2020. Роль поляків у розвитку цукрової промисловості Поділля та їх доля в умовах наказу НКВС Союзу РСР. *Вісник Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля*. № 3(259). С. 18–22.

Бутовский полигон. Книга памяти жертв политических репрессий – 1937–1938 гг., 1997. Москва: ООО «Панорама».

По-третє, розглянуті сюжети з історії цукрової промисловості – це не лише економічні питання, а й особисті трагедії окремих людей, відображення політичної дійсності тодішньої Східної Європи. Досліджені дані та події дають підстави для можливого комплексного вивчення питань цукрової промисловості СРСР істориками України, Білорусі та Росії.

Молодим дослідникам треба наполегливіше вивчати ще не до кінця відкриті архіви доби радянського тоталітаризму. Ще далеко до визнання величчя особистостей багатьох, що потрапили під жорна сталінських репресій, включно з добою «великого терору». Без відновлення імен багатьох із них не може повноцінно розвиватися українська нація.

Історична пам'ять нашого народу наголошує, що в сучасних умовах «страшать» не численність явних сталіністів, а спроби обілити сталінізм. Небезпеку становить не стільки кількість ярих прибічників Сталіна, скільки збільшення кількості байдужих. Історія не дає права на самозаспокоєння, вимагає відродження багатьох імен. Це благородна справа істориків, політологів, юристів, філологів, усіх, хто любить Вітчизну.

Подяки. Автори висловлюють подяку редколегії «*Universum Historiae et Archeologiae*», працівникам ДАВО, колективу кафедри історії України та спеціальних галузей історичної науки Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Постановлення СНК. Спр. 4. Оп. 1. Ф. Р 628. Вінниця: *Державний архів Вінницької області* (далі – ДАВО), 15 арк.

Спр. 1. Оп. 6. Ф. Р 4406. Вінниця: ДАВО, 229 арк.

Спр. 2. Оп. 6. Ф. Р 4406. Вінниця: ДАВО, 63 арк.

Мушиманський Б. Г. Спр. 7346. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 277 арк.

Комаров В. О. Спр. 7692. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 346 арк.

Наперальський К. М. Спр. 7689. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 118 арк.

Франке А. Л. Спр. 7689. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 356 арк.

Курковський В. І. Спр. 17543. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 70 арк.

Станкевич Г. М. Спр. 21943. Оп. 4. Ф. Р 6023. Вінниця: ДАВО, 58 арк.

Давидюк, А., 2010. Закінчувався 1937-й рік... *Реконструовані історії: в 27 томах*. Т. Вінницька область. Кн. 3 / ред. кол. Л. М. Спіридонова (голова) та ін. Київ; Вінниця: ДП ДКФ, с. 14–17.

Кульчицький С., 2007. Подарунок Сталіна радянському електорату (До 70-річчя «великого терору»). *З архівів. ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1(28), с. 66–76.

Наказ НКВС СРСР № 00485, 11 серпня 1937 р., 2010. *Реабілітовані історією: в 27 томах*. Т. Донецька область. Кн. 1 / ред. кол. В. М. Демидко (голова), О. М. Бут та ін. Київ – Донецьк: Регіон, с. 225–226.

Наказ НКВС СРСР № 00447, 30 липня, 1937 р., 1997. *Бутівський полігон. Книга пам'яті политических репрессий 1937–1938 гг.* Москва, с. 112–114.

Нікольський, В., 2012. Обвинувачення репресованих з політичних мотивів в Україні в 1937–1938 рр. *Реабілітовані історією: в 27 томах*. Т. Донецька область. Кн. 9 / ред. кол. В. В. Фомін (голова), Бут О. М. та ін. Київ – Донецьк: КП «Регіон», с. 37–75.

Об антисоветских элементах. Решение Политбюро ЦК ВКП(б) 3 июля 1937 г., 2004. *Реабілітовані історією: в 27 томах*. Т. Донецька область. Кн. 1 / ред. кол.: В. М. Демидко (голова), О. М. Бут та ін. Донецьк: КП «Регіон».

Петренко, В., 2012. Доля поляка у добу «великого терору». *Реабілітовані історією: в 27 томах*. Т. Вінницька область. Кн. 4 / ред. кол. Л. М. Спірідонова (голова) та ін. Київ; Вінниця: ФОП Каштелянов О. І., с. 60–66.

Польща – нарис історії, 2015 / за ред.: Вл. Мєнджецького, Є. Брацисевича; пер. з польск. І. Сварника. Варшава: ІПН.

Прапор Жовтня. Орган Кам'янець-Подільського МК КПУ і міськради Хмельницької області, 1957, 16, 23 вересня.

Bezhlyi, A., Hushynets, N., 2002. Represii sered pratsivnykiv tsukrovoi promyslovosti Vinnychchyny u 30-ti rr. XX st. [Repressions among workers of the sugar industry of Vinnitsa region in the 30's of XX century]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vyp. 4. Seriya: istoriia: Zb. nauk. prats* [Scientific notes of Mykhailo Kotsiubynskiy Vinnytsia State Pedagogical University. No 4. Series: History: Coll. of scientific works]. ed. prof. P. S. Hryhorchuk. Vinnytsia: VSPU, pp. 122–124 (in Ukrainian).

Beskorovainyi, P., 1957. *Rozvytok tsukrovoi promyslovosti na Vinnychchyni (1917–1957 rr.). Korotkyi narys* [The development of the sugar industry in Vinnytsia region (1917–1957). A short story]. Vinnytsia: «Znannia». (in Ukrainian).

Boiko, O., 2016. *Istoriia Ukrainy. Pidruchnyk* [History of Ukraine. Textbook] 6th edition, stereotyped. Kyiv: «VTs Akademiia» (in Ukrainian).

But, O., Dobrov, P., 2002. «*Ekonomichna kontrrevoliutsiia*» v Ukraini v 20–30-ti roky XX stolittia: vid novykh dzherel do novoho osmyslennia [«Economic counterrevolution» in Ukraine in the 20–30's of XX century: from new sources to new understanding]. 2nd ed. Donetsk: «UkrNTEK» (in Ukrainian).

But, O., 2020. Rol poliakiv u rozvytku tsukrovoi promyslovosti Podillia ta yikh dolia v umovakh nakaza NKVS Soiuzu RSR [The role of Poles in the development of the sugar industry of Podillya and their fate under the orders

Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область. Кн. 1., 2006 / редкол.: І. С. Гамрецький (голова) та ін. Вінниця: ДП ДКФ.

Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область. Кн. 3., 2010 / редкол.: Л. М. Спірідонова (голова) та ін. Вінниця: ДП ДКФ.

Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область. Кн. 4., 2012 / редкол.: Л. М. Спірідонова (голова) та ін. Вінниця: ФОП Каштелянов О. І.

Реабілітовані історією: в 27 томах. Т. Вінницька область. Кн. 5., 2015 / редкол.: І. Д. Івасюк (голова) та ін. Вінниця: Центр ДЗК.

Тронько, П., 1995. Наш священний обов'язок. *З архівів. ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. № 1/2, с. 4–11.

100 років сусідства. Україна і Польща, 2019. Київ: Український інститут національної пам'яті.

Спр. 438. Оп. 6. Ф. 1. Київ: Центральний державний архів громадських об'єднань України, арк. 1–5.

Спр. 439. Оп. 6. Ф. 1. Київ: Центральний державний архів громадських об'єднань України, арк. 93–99.

Berdiajew, N., 1937. Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus: ein Beitrag zur Psychologie und Soziologie des russischen Kommunismus. Luzern: Vita Nova Verl. 199 p.

NKWD: zabic polakow 1937–1938, 2017. *BIULETYN IPN*, № 7–8 (140–141), lipiec–sierpień 2017.

ROZKAZ nr00485. *Antypolska operacja NKWD na sowieckiej Ukrainie 1937–1938*, 2018. Warszawa: IPN.

References

of the NKVD of the USSR]. *Visnyk Skhidnoukrainskoho natsionalnoho universytetu imeni Volodymyra Dalia* [Bulletin of the Volodymyr Dahl East Ukrainian National University]. No 3 (259). Sievierodonetsk: SNU, pp. 18–22 (in Ukrainian).

Butovskiy poligon. *Kniga pamiaty zhertv politicheskikh represiy – 1937–1938 gg.* [Butovo training ground. Book of memory of the victims of political repression], 1997. Moscow: ООО «Panorama» (in Ukrainian).

File 4. Inventory 1. Fund R 628. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 15 s. (in Russian).

File 1. Inventory 6. Fund R 4406. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 229 s. (in Russian).

File 2. Inventory 6. Fund R 4406. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 63 s. (in Russian).

Mushymanskyi B. H. File 7346. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 277 s. (in Russian).

Komarov V. O. File 7692. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 346 s. (in Russian).

Naperalskyi K. M. File 7689. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 118 s. (in Russian).

Franke A. L. File 7689. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 356 s. (in Russian).

Kurkovskiy V. I. File 17543. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 70 s. (in Russian).

Stankevych H. M. File 21943. Inventory 4. Fund R 6023. Vinnytsia: *State archives of Vinnytsia region*, 58 s. (in Russian).

Davydiuk, A., 2010. Zakinchuvavsia 1937-i rik... [1937 was ending...]. *Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh*. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Vinnytsia Oblastm Book. 3. Ed. Spiridonova, L., et al. Kyiv; Vinnytsia: «DP DKF», pp. 14–17 (in Ukrainian).

Kulchytskyi, S., 2007. Podarunok Stalina radianskomu elektoratu (Do 70-richchia «velykoho teroru») [Stalin's gift to the Soviet electorate (To 70th anniversary of the Great Terror)]. *Z arkhiviv. VUCHK-HPU-NKVD-KHB* [From the archives. VUCHK-GPU-NKVD-KGB]. No 1(28). pp. 66–76 (in Ukrainian).

Nakaz NKVS SRSR № 00485, 11 serpnia 1937 r., [Order of the NKVD of the USSR No. 00485, August 11, 1937], 2004. *Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh*. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Donetsk Oblast, Book 1. Ed. Demydko, V., But, O., et al. Kyiv – Donetsk: «Rehion», pp. 225–226 (in Ukrainian).

Nakaz NKVS SRSR № 00447, 30 lypnia, 1937 r. [The order of the NKVS SRSR No. 00447, 30 lime, 1937], 1997. *Butovskiy polyhon. Knyha pamiaty polytycheskykh represyi 1937–1938 hh*. [Butovo training ground. The book of memory of political repressions of 1937–1938]. Moscow, pp. 112–114 (in Ukrainian).

Nikolskyi, V., 2012. Obvynuvachennia represovanykh z politychnykh motyviv v Ukraini v 1937–1938 rr. [The accusations of the repressed for political reasons in Ukraine in 1937–1938]. *Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh*. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Donetsk Oblast, Book 9. Ed. Fomin, V. But, O., et al. Kyiv – Donetsk: KP «Rehion», pp. 37–75 (in Ukrainian).

Ob antysovetskikh elementakh. Reshenye Polytbiuro TsK VKP(b) 3 yuliia 1937 h. [About anti-Soviet elements. Politburo decision of the Central Committee of the CPSU (b) July 3, 1937], 2004. *Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh*. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Donetsk Oblast, Book. 1. Ed. Demydko, V., But, O., et al. Donetsk: KP «Rehion» (in Ukrainian).

Petrenko, V., 2012. Dolia poliaka u dobu «Velykoho teroru» [The fate of a Pole in the Great Terror era]. *Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh*. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Donetsk Oblast, Book.

4. Ed. Spiridonova, L. et al. Kyiv – Vinnytsia: FOP Kashtelianov O. I., pp. 60–66 (in Ukrainian).

Polshcha – narys istorii [Poland – An Essay on History], 2015. Ed.: Mędrzecki, W., Bracisiewicz, J.; translated from Polish by Svarnyka, I. Warsaw (in Ukrainian).

Prapor Zhovtnia. Orhan Kam'ianets-Podil'skoho MK KPU i miskrady Khmelnytskoi oblasti [Flag of October. The newspaper of Kamianets-Podil'skyi MK Communist Party and the City Council of Khmelnytskyi Oblast], 1957, No 16, September, 23 (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Vinnytsia Oblast: Book 1, 2006. Ed. Hamretskyi, I., et al. Vinnytsia: DP DKF (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Vinnytsia Oblast: Book 3, 2010. Ed. Spiridonova, L., et al. Vinnytsia: FOP Kashtelianov O. I. (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Vinnytsia Oblast: Book 4, 2012. Ed. Spiridonova, L., et al. Vinnytsia: DP DKF (in Ukrainian).

Reabilitovani istoriieiu: v 27 tomakh. [Rehabilitated by history: in 27 volumes], vol. Vinnytsia Oblast: Book 5, 2015. Ed. Ivasiuk, I. Vinnytsia: Tsentru DZK (in Ukrainian).

Tronko, P., 1995. Nash sviashchennyi obov'iazok [Our sacred duty]. *Z arkhiviv. VUCHK-HPU-NKVD-KHB*. [From the archives. VUCHK-GPU-NKVD-KGB]. No 1–2, pp. 4–11 (in Ukrainian).

100 rokiv susidstva. Ukraina i Polshcha [100 years of neighborhood. Ukraine and Poland], 2019. Kyiv: Ukrainian Institute of National Remembrance (in Ukrainian).

File 438. Inventory 6. Fund 1. Kyiv: *Central State Archives of Public Organizations of Ukraine*, ss. 1–5 (in Russian) (in Ukrainian).

File 439. Inventory 6. Fund 1. Kyiv: *Central State Archives of Public Organizations of Ukraine*, ss. 93–99 (in Russian) (in Ukrainian).

Berdiajew, N., 1937. *Sinn und Schicksal des russischen Kommunismus: ein Beitrag zur Psychologie und Soziologie des russischen Kommunismus*. Luzern: Vita Nova Verl, p. 199 (in German).

NKWD: zabic polakow 1937–1938 [NKVD: against the Poles in 1937–1938], 2017. *BIULETYN IPN* [Bulletin of the IPN], Vol. 7–8 (140–141), July – August 2017 (in Poland)

ROZKAZ nr00485. Antypolska operacja NKWD na sowieckiej Ukrainie 1937–1938 [ORDER No. 00485. NKVD Anti-Polish operation in Soviet Ukraine 1937–1938], 2018. Warszawa: IPN (in Poland).